

Franc Rozman

SOCIALISTIČNO GIBANJE NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM
DO LETA 1874

I. Mariborsko delavsko izobraževalno društvo do neudörflskega kongresa

Z avgustovsko prepovedjo mariborskega delavsko izobraževalnega društva delavsko gibanje ni zamrlo in ni ostalo brez svojega društva, kot je to menil Baš.¹ Še v času, ko je bila v obravnavi pritožba prvega društva na notranje ministrstvo in državno sodišče, je staro članstvo v skoraj identični obliki osnovalo novo društvo. Pravila za novo ustanovljeno društvo so poslali Georg Widemscheg, Stefan Pauler, Jakob Zollenstein, Johann Hübner ter Franz Wiesthaler že 17. oktobra 1870.² Ustanovni občni zbor so nameravali sklicati 20. novembra, vendar je graško namestništvo 6. novembra odklonilo pravila, češ da § 13 ne zadošča zakonu o društvih, ker ne govori o možnosti razpustitve društva.³ Pripravljalni odbor je popravljena pravila ponovno poslal namestništvu 18. novembra in 8. decembra je bilo društvo dovoljeno.⁴ Paragraf 13 je bil dobesedno prepisan iz pravil prejšnjega, avgusta 1870 prepovedanega društva, ki ga je isto namestništvo dve leti preje dovolilo: Zdajšnja prepoved je bila pač očiten znak zavlačevanja in nagajanja s strani namestništva. Delavci so se upravičeno spraševali, čemu namestništvo v svojih odločitvah nima enotnega mnenja v pravnih presoajah.⁵ V obdobju tega kratkotrajnega presledka je bilo na Dunaju osnovano novo delavsko izobraževalno društvo namesto tistega, ki je bilo ob veleizdajniškem procesu prepovedano. Podpredsednik novega društva je postal Scheu, urednik Volkswille. Ustanovnemu občnemu zboru tega društva je 13. novembra Wiesthaler poslal brzojavko, v kateri pravi: »Srečo v novih prizadevanjih k visokemu, lepemu, staremu cilju.«⁶ Zaradi šikan namestništva se je mariborsko delavsko društvo lahko osnovalo šele čez dva meseca. Ustanovni občni zbor je bil 18. decembra 1870 v Gambrinusovi pivnici in je izvolil

¹ Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, *Casopis za zgodovino in narodopisje*, nova vrsta, 3 — XXX, VIII, str. 214 (cit. CZN).

² Steiermärkisches Landesarchiv, Graz, Vereine und Genossenschaften, fasc. 53, št. 14259/487 (cit. St LAG).

³ Prav tam; glej tudi Volkswille, št. 43, 19. 11. 1870.

⁴ Prav tam.

⁵ Volkswille, št. 45, 3. 12. 1870.

⁶ Volkswille, št. 43, 19. 11. 1870.

naslednji odbor: predsednik je postal Franz Wiesthaler, njegov namestnik Georg Widemscheg, tajnik Stefan Pauler, njegov namestnik Karel Bremich, blagajnik Alois Hermann, ki je imel za namestnika Jakoba Zollensteina, knjižničarja sta bila Josef Sidar in Marcus Meizen, ostali odborniki pa Heinrich Hinrich, Franz Jelen, Ferdinand Diettinger in Vinzenz Aueri.⁷

Avstrijska socialna demokracija je bila tedaj pod močnim pritiskom veleizdajniškega procesa, številna društva širom monarhije so bila prepovedana, velik odmev pa sta povzročili tudi prusko-francoska vojna in pariška komuna. Spomladi 1871 je prišlo do prvega večjega razcepa med avstrijskimi socialisti. Na eni strani je bil del delavstva okrog Oberwinderja mnenja, da naj bo delavska stranka del liberalno meščanskega gibanja, drugi del okrog Scheuja, Karel-Reinthala in Wankeja pa je zastopal mnenje, da mora biti delavska stranka zbirališče vseh delavcev, obrtnikov in sploh tlačnih slojev, vključno kmečki proletariat.⁸ Oberwinderjeva smer ali zmerni so kmalu ostali v manjšini, njihov program pa je bil, da naj se razmere izboljšajo po poti reform; mnogo bolj kot radikali so koketirali z meščanskimi strankami. Bistvo radikalnega programa je v nekem policijskem poročilu označeno, da so »erfüllt von einem Hass gegen die Besitzenden, sie wollen das Kapital beugen vor der Arbeit und ihre ganze Existenz einsetzen«.⁹ V bistvu so vztrajali na znanem Hartungovem programu, ki je bil sprejet že 22. avgusta 1868 na devetem dunajskem dnevu.¹⁰ Tudi mariborsko delavsko izobraževalno društvo je bilo na strani radikalov podobno kot graško, ki je bilo vseskozi nekakšna zvezda vodnica za Mariborčane. V podporo radikalnim stališčem so v Mariboru konec februarja 1871 sprejeli resolucijo, s katero so pozdravili zborovanje dunajskih delavcev 27. februarja 1871; v njej pravijo: »Prijetelji, strankini prvoborci! Zahvaljujemo se vam, da tako pogumno razvijate naš prapor. Samo sodelovanje v zakonodaji nam bo prineslo rešitev iz socialne stiske. Naša prva zahteva je splošna volilna pravica, da pa bomo to zahtevo opravili z uspehom, predlagamo volilno pravico z 20. letom, tajno glasovanje, volitve ob dela prostih dnevih, poslanske diete, svoboden in poceni tisk, neomejeno pravico združevanja in pravico zborovanja.«¹¹ To je natanko tisto, kar je zahteval Hartungov program. Podobno problematiko so obravnavali na shodu 6. aprila 1871, na katerem je Wiesthaler orisal načrt, kako naj bi se avstrijska socialna demokracija organizirala ter čim uspešneje delovala. Žal ta skica ni ohranjena, da bi jo mogli podrobneje analizirati. Na teh shodu je govoril tudi Johann Most, ki je bil takrat na agitacijskem potovanju po južnih deželah monarhije. Preden je prišel

⁷ Marburger Zeitung (cit. MZ), 25. 12. 1870.

⁸ Herbert Steiner, Die Arbeiterbewegung Osterreichs 1867—1889, Wien 1964 (cit. Steiner), str. 60—61.

⁹ Steiner, n. d., str. 64.

¹⁰ Steiner, n. d., str. 12; Klaus Berchtold, Osterreichische Parteiprogramme 1868—1966, Wien 1967, str. 111.

¹¹ MZ, 3. 3. 1871.

v Maribor, je imel uspešen shod v Beljaku.¹² Iz Maribora se je napotil še v Ljubljano, kjer so mu prepovedali zborovanje. V svojem govoru v Mariboru je bil mnenja, da je rešitev Avstrije iz takratne zmede le v tem, da vlada podpre socialno demokratska stremljenja. Kot je zapisal Volkswille, se po njegovem govoru aplavz kar ni hotel poleči.¹³ Za volitve septembra 1871 se je mariborsko delavsko izobraževalno društvo povezalo z liberalci in nastopilo skupaj z njimi proti nemškimi in slovenskim konservativcem. V Mariboru se je politično življenje že polariziralo na dva izrazito si nasprotna tabora: na liberalni nemško orientirani tabor, ki so se mu priključili tudi delavci, ter na slovenski tabor, ki je bil sestavljen iz konservativcev in liberalcev.¹⁴ S tem, da se nobeni slovenski politični struji ni posrečilo pridobiti na svojo stran slovenskega delavstva, je nemški vpliv v socialni demokraciji prevladal. Sama socialna demokracija takrat še ni nasprotovala politični zaroki z liberalci čeprav je ni ravno pospeševala, torej povsem drugače kot leta 1873, ko je radikalna smer odkrito nastopila proti volilni reformi Hohenwartove vlade, medtem ko je Oberwinderjeva smer osnutek volilnega zakona odkrito pozdravila.¹⁵ Predvolilno zborovanje v Mariboru je bilo 20. avgusta 1871 v Götzovi pivnici, udeležila sta se ga tudi mariborska poslanka Friedrich Brandstetter, ki je po besedah Volkswille predstavljal »skrajno levico razpuščenega državnega zbora«,¹⁶ ter poslanec v štajerskem deželnem zboru Karl Reuter. Na shodu so obravnavali tudi stališče delavcev do drugih strank. Wiesthaler je v svojem govoru dejal, da se delavsko gibanje že od svojih začetkov zavzema za to, da bi sprejelo stališče do drugih strank, zdaj pa je končno napočil čas, da se o tem izjasni. Opozoril je, da je najbolj potrebno, da se zlomi reakcija višjih fevdalcev in ultramontancev, torej Hohenwartova vlada. Govoriti je treba o skupnem boju liberalcev in socialnih demokratov proti klerikalcem. Delavci v Gradcu in na Dunaju so se že sporazumeli; da bodo na skorajšnjih volitvah skupaj nastopili in v svoji resoluciji 27. februarja so se odločili, da ne bodo podprli Hohenwarta. Po njegovem mnenju formalna zveza nemških liberalcev in delavcev ne nasprotuje programu slednjih, ker tudi v zahtevi po splošni volilni pravici, ki ob popolni svobodi tiska in združevanja samo pospešuje svoboden razvoj v tako zaostali deželi kot je to Avstrija, liberalna stranka podpira delavce. Nemški liberalci se v svojem programu zavzemajo tudi za ustanovitev delavskih zbornic. Delavska stranka nasprotuje tistemu federalizmu, ki ga hoče izvesti fevdalno klerikalna reakcija, ki ovira svoboden razvoj in interese meščanske družbe ter je samo v korist državne in cerkvene reakcije, ki hoče z njim obdržati preostanke srednjega veka. Resolucija se konča: »Die Arbeiterpartei, welche als sie zuerst den umfassendsten Gebrauch von dem Vereins- und Versammlungsrechte machte, glück-

¹² Volkswille, št. 13, 1. 4. 1871.

¹³ MZ, 7. 4. 1871; Volkswille, št. 15, 15. 4. 1871; St LAG; Stat. Präs. 5-2426/869, poročilo magistrata namestništvu, št. 3200, 6. 4. 1871.

¹⁴ Baš, n. d., str. 215.

¹⁵ Steiner, n. d., str. 66.

¹⁶ Volkswille, št. 54, 26. 8. 1871.

licherweise keine Partei vorfand, die durch eine Art von Scheinliberalismus den instinctiv richtige und gesunde Urtheil der Massen hätte irreleiten können, war daher stets bestrebt, der Sammelpunkten allen freisinnigen Elemente zu werden, und sie fordert wiederholt alle Freidenkenden auf, sich mit ihr zu vereinigen. Sie allein will in Wahrheit gleiches Recht für alle und ihre Interessen fallen zusammen mit den Kulturinteressen der Gesamtheit. Sie will nicht, wie die jetzt herrschende Politiker, die äusseren Erscheinungen der Staatskrankheiten heilen, sondern diese selbst durch eine Umgestaltung der heutigen Produktionsverhältnisse auf dem Wege der freien individuellen Assoziation gefördert durch den Staat. Sie kämpft nicht allein für das industrielle Proletariat, sondern für jene 90% der Bevölkerung, welche nach den statistischen Ausweisen aller Länder in Notdurft leben. Sie kämpft für den industriellen Arbeiter, für den bauerlichen Tagelöhner, für den von Schulden gedrückten Kleingewerbetreibenden und Beamten, für den hungernden Lehrer und Künstler, für den ehrlichen Schriftsteller; für alle, welche kein menschenwürdiges Dasein führen. Als Avantgarde aller jenen Armen und Elenden streitet heute zunächst für die Verbesserung seiner Lage der industriellen Arbeiter. Ist dieser Ziel erreicht, so folgt daraus mit Naturnotwendigkeit auch die Verbesserung der Lage der bauerlichen und geistigen Arbeiter. Im Hinblick auf die auswärtige politische Lage begrüsst die Arbeiterpartei in Oesterreich mit Freunden der Sturz der weltlichen Herrschaft des Papstes und erblickt in der Vollendung der deutschen Einheit einen bedeutenden Fortschritt für die grosse internationale soziale Bewegung.«¹⁷ To vsekakor zelo zanimivo in jasno resolucijo so enoglasno sprejeli. V debati je Jakob Zollenstein govoril o zgodovini delavskega gibanja v Avstriji in dejal, da se morata delavska in liberalna stranka boriti proti skupnemu sovražniku, ko pa bo le-ta poražen, bosta šli vsaka svojo pot: liberalna na desno, delavci pa na levo. V imenu liberalcev je najprej govoril Ferdinand Diettinger, ki je dejal, da delavcem niso zavrnil nobene njihove zahteve, vendar imajo liberalci tudi svoje zahteve, ki jih morajo delavci podpreti. Te pa so: odprava indirektnih davkov in uvedba novega enotnega davka na dohodke, obrtni zakon, ki bo urejal odnose med delavci in delodajalci, uvedba delavskih zbornic, uvedba posebne sekcije za delavska vprašanja pri trgovinskem ministrstvu. Brandstetter je v svojem govoru izrazil veselje, da so tudi delavci spoznali, kako potreben je skupni nastop in boj proti reakciji. Dejal je, da se je skupaj s Konradom Seidlom v parlamentu zavzemal za ureditev vojaške službe, ki delavce zelo prizadene. Ožigosal je dejavnost ministrov Giskre in Schöffleja o delavskem vprašanju ter obljubil, da se bo zavzemal za delavske zbornice, ki naj bodo prehodna oblika k splošni volilni pravici. O delavskih zbornicah je govoril tudi Wiesthaler. Po njegovem mnenju naj bi vsaka dežela imela vsaj eno zbornico, večje pa tudi več in vsaka zbor-

¹⁷ MZ, 23. 8. 1871; Volkswille, št. 34, 26. 8. 1871, št. 18, prav tam, glej tudi Baš, n. d., str. 214.

niča naj bi v deželni zbor izvolila vsaj tri poslance. Govoril je tudi o preureditvi monarhije; glede tega je še vedno stal na stališču, da mora to biti zveza dežel, v kateri bodo vladali svoboda, blagostanje, red znotraj države in neodvisnost na zunaj. Vendar je pa proti tistemu federalizmu, ki hoče pod aristokratsko ultramontansko zastavo vrniti državo v srednji vek.¹⁸ Ta shod je z neprikritim zadovoljstvom za beležila tudi Tagespost, ki pravi, da so delavci enoglasno sprejeli resolucijo o »aufrichtigen und dauernden Anschluss an die deutsche liberale Partei«.¹⁹ Ob koncu tega največjega predvolilnega shoda, na katerem je bila sklenjena prva politična volilna zaroka med delavci in liberalci, so za družine na dunajskem veleizdajniškem procesu zaprtih ljudi zbrali 5 fl.²⁰ Na volitvah za deželni zbor je potem septembra v mestni kuriji v Mariboru zmagal Reuter, v kmečki kuriji za sodne okraje Maribor, Slovenska Bistrica in Lenart (brez Maribora in Slovenske Bistrice) pa Brandstetter in Seidl proti Slovincema Radeju in Sumanu. Na oktobrskih volitvah za državni zbor so bili izvoljeni isti trije poslanci.²¹ S to zmago na volitvah so največ pridobili liberalci, delavci so oddali samo svoje glasove. Liberalci so se sicer potegnili za nekatere njihove zahteve, predvsem za delavske zbornice, vendar je te načrte zmel mehanizem parlamentarnega birokratizma. Ob naslednjih volitvah 1873 je delavska stranka na podlagi teh izkušenj že odkrito pozivala, naj se ne pridružijo liberalcem, njihov boj mora veljati splošni volilni pravici.

V prvi polovici leta 1871 je Hippolyt Tauschinsky začel z ognjevito agitacijo za svoje društvo Poslanstvo resnice, svobode in ljubezni (Botschaft der Wahrheit, der Freiheit und der Liebe). To društvo je bilo čudna zmes socialnega programa z religioznimi idejami. Tauschinsky je bil v delavskem gibanju markantna osebnost že leta 1868 na Dunaju in eden izmed voditeljev dunajskega delavsko izobraževalnega društva, ki je sprejelo Hartungov program. Tauschinsky sam je bil zelo protislovna osebnost, zelo izobražen mož, ki je bil na dunajski visoki šoli za upodabljajoče umetnosti docent za zgodovino. Svoje Poslanstvo svobode, resnice in ljubezni je osnoval že leta 1868, -ko je izdal pod istim naslovom posebno brošuro, v kateri je razvil svoj program. Izhajajoč iz liberalno meščanskih krogov je govoril o neodtujljivih pravicah človeka v naravnem, državnem in kulturnem življenju, na socialnem področju je zastopal lassallovške ideje, zavzemal se je za socialno zakonodajo, ki bo omogočila slehernemu državljanu, da bo užival sadove svojega dela. Že takrat je ustanovil nekaj društev v smislu svojega programa, vendar preveč uspeha ni požel. Ko pa je bilo odkrito, da je od notranjega ministra Taaffeja dobil podkupnino v znesku 800 fl, je bil prisiljen izstopiti iz društva in se je za nekaj let sploh umaknil iz delavskega gibanja.²² Šele v letu 1873 se je spet začel približevati delavskemu gibanju, vendar ga

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Tagespost, 21. 8. 1871.

²⁰ Glej op. 17.

²¹ Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem, Ljubljana 1965, str. 226, 383, 384, 390.

²² Steiner, n. d., str. 14-15.

je hipoteka preteklosti močno bremenila in si je le težko pridobila zaupanje delavskih voditeljev. Kljub temu, da je bil odličen govornik, zelo inteligenten in sploh impozantna osebnost, je motila njegova nestrpnost do nasprotnih mnenj in ugovorov ter delavskemu razredu tuja religioznost, ki sicer ni bila katoliška, vsekakor pa religioznost. Delavci so mu očitali, da kljub temu, da ne priznava osebnega boga ampak le idealno naravo; vendarle ustvarja novo vero. Delavski funkcionarji so si bili v glavnem edini, da bi brez te svoje verske primesi imel med delavstvom mnogo več vpliva. Vsekakor je na neudörfelskem kongresu imel glavno vlogo in je bil tudi izvoljen za predsednika kongresa. Na procesu proti njemu in soobtoženim je sam dejal, da ne za to, ker bi bil med delegati najbolj priljubljen, pač pa zato, ker so vedeli, da je sposoben spraviti na skupen imenovalec vse različne sprte smeri v delavskem gibanju in pa ker kot predsednik ni mogel sodelovati v debatah.²³ Na procesu Tauschinskemu niso mogli dokazati veleizdajstva, toda zaradi kršitve javnega reda in miru je bil obsojen na tri mesece zapora. Potem se je povsem umaknil iz delavskega gibanja in je umrl 1905 kot upokojen uradnik.²⁴

Doslej je bilo iz nekega Kersnikovega pisma znano, da je imel Tauschinsky od 5. januarja 1874 dalje v Gradcu slovenska predavanja v okrilju »popolnem brezverskega poselstva, svobode in ljubezni«.²⁵ Drugih podatkov ni, pač pa je očitno, da je somišljenike iskal že tri leta prej. Dve skromni notici o tem je prinesel njegov list *Volksbote*, ki z optimizmom piše maja 1871, da se njegovo gibanje v Gradcu in okolici lepo širi ter da se je Tauschinsky začel pripravljati, da svojo brošuro o Poslanstvu prevede v slovenščino. Istočasno so se njegove ideje širile tudi v Istri in je neki Lodovico Vuličević pod naslovom *Il mondo* prevedel prvi dve poglavji poslanstva v listu *Il Pensiero, Giornale del Popolo Istriano*, organo ufficiozo per gli atti della Società Operaia di Pola v njegovi drugi številki z dne 14. aprila 1871.²⁶ Čez nekaj mesecev, v avgustu 1871, je že napovedano, da bo Tauschinsky v Mariboru začel s septembrom brezplačno predavati o svojem nauku.²⁷ Septembra je prenehal izhajati njegov list *Volksbote* in ni najti podatkov niti v drugih virih, če je svojo zamisel realiziral. Po skopem poročilu mariborskega okrajnega glavarja je v naslednjih letih Tauschinsky imel velik vpliv na mariborske delavce in poročilo pravi, da je bil mnogokrat v Mariboru, kjer je vedno kontaktiral samo z delavci ali vodstvom delavsko izobraževalnega društva, ni pa več propagiral svoje verske sekte. Seveda je to že v drugi politični konstelaciji, ko je Tauschinsky spet postal vidnejša oseba v delavskem gibanju, posebno v Gradcu, in grede ti njegovi obiski v Mariboru na račun njegovega prizadevanja, da se delavstvo združi v sklopu priprav na neudörfelski kongres. Pod njegovim neposrednim vodstvom

²³ Steiner, n. d., str. 90–91.

²⁴ Steiner, n. d., str. 120.

²⁵ Ivan Prijatelj, Janko Kersnik in njegova doba I, Ljubljana 1910, str. 238.

²⁶ *Volksbote*, št. 9, 1. 5. 1871.

²⁷ *Volksbote*, št. 12, 1. 8. 1871.

je bilo takrat tudi ustanovljeno društvo lesnih delavcev ter društvo krojačev.²⁸

Za društveno leto 1872 je bil za predsednika na občnem zboru 7. januarja 1872 ponovno izvoljen Wiesthaler, njegov namestnik je postal Julius Seifritz, tajnik in njegov namestnik sta postala Florian Seikota in Titus Kokolj, blagajnik in namestnik Markus Goldberger in Jakob Zollenstein, knjižničar ter namestnik Thomas Neid in Franz Pelko, ostali odborniki pa Stefan Hofer, Franz Wisnecky, Franc Klie-mann in Andreas Wernik. Društvo je štel 89 članov.²⁹ Novo izvoljeni odbor je že v januarju začel s politično akcijo, ki jo je skušal izvesti skupaj z liberalci in jih pri tem spomnil na volilne obljube, s katerimi so s pomočjo delavcev zmagali. Šlo je za ustanovitev delavskih zbornic. Na shodu 14. januarja so v gostilni Straschill sprejeli resolucijo in jo poslali parlamentu. Resolucija je zahtevala, da se ustanovijo delavske zbornice, ki bi bile enakopravne s trgovsko obrtnimi zbornicami, pri čemer bi pa za delavsko zbornico lahko imel volilno pravico vsak delavec, zaposlen v tovarni ali v delavnici. Stroške zbornice naj bi krila država. V diskusiji je Zollenstein opozoril, da je že zgoraj opisano delavsko zborovanje avgusta preteklega leta zahtevalo delavske zbornice in na tem shodu so tudi liberalci obljubili, da se bodo v štajerskem deželnem zboru ter v dunajskem parlamentu borili za to zahtevo.³⁰ Brandstetter je menil, da mora resolucijo podpisati čim več delavskih zborovanj, ker bo s tem imela v parlamentu večjo težo. Po njegovem mnenju naj bi delavci na podlagi delavskih zbornic v deželnih zborih imeli 59 zastopnikov, v dunajskem parlamentu pa najmanj 9.³¹ Sprejeto peticijo je v začetku februarja Brandstetter res predal parlamentu, ki jo je prepustil v nadaljnjo obravnavo odboru za peticije, Brandstetter pa je dobil nalogo, da je v odboru njen poročevalec.³² To peticijo je 19. marca parlament res obravnaval in jo prepustil skupnemu ministrstvu »v nadaljnje obravnavanje«,³³ kjer pa ni prišlo do realizacije. Skoraj istočasno, 24. marca, je bilo osnovano strokovno društvo krojaških pomočnikov, katerega namen je bil prirejanje predavanj, pisanje prošenj in pritožb za člane, medsebojna pomoč, izobraževanje ipd.³⁴ V zvezi z mariborsko akcijo o ustanovitvi delavskih zbornic, ki jo je, kot že rečeno, obravnaval parlament skupaj z warndorfsko resolucijo o »času primerni ureditvi delavskih zadev«, je mariborsko delavsko izobraževalno društvo postavilo še eno zanimivo resolucijo, in sicer na shodu 14. aprila v Götzovi pivnici, kjer je Zollenstein najprej orisal zgodovino mariborske resolucije o delavskih zbornicah od njenega nastanka do obravnave v parlamentu 19. marca, Wiesthaler pa je obrazložil novo resolucijo, v kateri se zavzema za ustanovitev posebnega telesa, nekakšnega delavskega od-

²⁸ St. LAG, Stätt. Präs., 5-2426/869, mariborski okrajni glavar namestništvu 3. 1. 1874.

²⁹ MZ, 10. 1. 1872; Volkswille, št. 5, 3. 2. 1872.

³⁰ MZ, 19. 1. 1872.

³¹ Volkswille, št. 5, 3. 2. 1872.

³² MZ, 11. 2. 1872.

³³ MZ, 23. 3. 1872.

³⁴ MZ, 27. 3. 1872 in 10. 4. 1872.

bora, ki bi ga sestavljali delegati delavsko izobraževalnih in strokovnih društev; zasedal bi na Dunaju, plačevala pa bi ga država. Namen je utemeljeval s tem, da skupno ministrstvo ne more »ustrezno in dovolj kvalificirano nadrobno oceniti resolucij«, ker v njem ni delavskih zastopnikov, meščanski politiki pa ne poznajo dovolj dobro delavskih razmer. Zato naj bi ta odbor ves material strokovno pripravil v ustreznih parlamentarnih formah, tako da ne bi vse delavske zahteve in peticije romale v koš na podlagi raznih parlamentarnih trikov. Ta odbor bi bil kompetenten, da bi najsigurneje in najhitreje oskrbel potrebno gradivo, da bi se lahko rešila večina delavskih zahtev.³⁵ Ta resolucija, ki je zanimiv poskus, kako bi delavci le na nek način prišli v parlament, oziroma vsaj posredno vplivali na njegovo delo, je bila enoglasno sprejeta. V nadaljnjem poteku shoda so Fuchs, Zollenstein in Seikota obravnavali tudi predlog, da bi strankino glasilo Volkswille izhajalo kot dnevnik. V načrtu so imeli, da bi finančno bazo zagotovilo 200.000 predplačnikov, ki bi prispevali vsak po 20 kr. Akcija je imela vsedržavni značaj in je bilo dotlej zbranih že 50.000 predplačnikov, vendar je pa poskus propadel in delavska stranka je dobila svoj dnevnik šele čez dvajset let.³⁶

Dne 9. junija je društvo v Götzovi pivnici praznovalo svojo ustanovitveno obletnico, ki je bila vsaj v zunanji dekoraciji nekoliko drugačna kot pred tremi leti. Nikjer ni bilo namreč kakšnega vsaj malenkostnega izraza slovenske prisotnosti. Pred orkestrum je bila društvena zastava, ki so jo ravno vrnili z dunajske delavske razstave, gledališki orkester je zaigral Arbeitermarsch, ki ga je kapelnik Franz Bartett skomponiral prav za to priložnost.³⁷ Praznična dvorana je bila okrašena le s sliko Lassalla in z njegovimi citati. Pevske in godbeniške točke so bile vse nemške, med njimi je bila tudi Wagnerjeva Praznična uvertura. Pozdravne telegrame so poslala društva iz Leónna, Übelbacha, Celovca in Ljubljane, osebno pa so se proslave udeležili graški delavci. Ker je bila v veljavi še vedno na volitvah sklenjena zaroča z liberalci, so se slavnosti udeležili tudi predstavniki mesta. Slavnostni govor je imel predsednik Wiesthaler, ki je govoril bolj s stališča splošnega človeškega humanizma in etike, ne pa toliko kot voditelj delavskega društva. Dejal je, da delavci stremijo za najvišjimi cilji človeškega duha. Na slabe in temne strani v teh letih je treba pozabiti, kajti ta dan je praznik delavskih prijateljev. Delavska skupina je sicer majhna, vendar trdna in zvesta svojim načelom, krepijo misel, da ni sama, ampak da je še precej drugih, ki čutijo podobno kot delavci, čeprav niso v njihovih vrstah in le čakajo, da bodo osvoboženi zunanjih pritiskov, nato pa se bodo priključili delavcem. Ob koncu se je za obisk zahvalil vsem sodrugom iz Gradca, s katerimi Mariborčane veže zvesto sosodstvo in neutrudna skrb za uresničevanje smisla društva, ta smisel pa je: vzgoja duha in vzgoja značaja, ki bo pri-

³⁵ MZ, 17. 4. 1872.

³⁶ Prav tam, tudi Volkswille, št. 17, 27. 4. 1872.

³⁷ Volkswille, št. 27, 6. 7. 1872.

peljala do zavesti o delavskih pravicah in dolžnostih. Zato naj živi polna, čista in prava človečnost, ki nam omogoča uživati pravice in izpolnjevati naše dolžnosti, je zaključil Wiesthaler.³⁸

Januarja 1873 je bil izvoljen nov odbor društva za društveno leto 1873. Sestavljali so ga Wiesthaler kot predsednik, Zollenstein namestnik, Franz Dworschak tajnik, Georg Widemscheg namestnik, Goldberger blagajnik, Seikota namestnik, Gotthard Kamann knjižničar, Michael Bostian namestnik ter odborniki Josef Zügner, Eduard Lustig, Ludwig Kovatsch, Koloman Antal, ki je bil tudi predsednik bolniške blagajne. Društvo je štelu 143 članov.³⁹ Novi odbor je že kmalu zavzel svoje stališče do volilne reforme Hohenwartove vlade, ki se je prav tedaj pripravljala. O tem so razpravljali na shodu 2. marca 1873 v Straschillovi gostilni. Govorniki (Zollenstein, Wiesthaler, Seikota, Diettinger, ki je govoril v imenu liberalcev o prizadevanjih svoje stranke za delavske zbornice), so se zavzemali za sprejetje resolucije dunajskih delavcev o volilni reformi,⁴⁰ vendar so to vprašanje povezali z ustanovitvijo delavskih zbornic, ki se ni in ni premaknila z mrtve točke. V tem smislu je bila sprejeta resolucija, ki pravi: »V prepričanju, da delavska stranka v Avstriji stoji na tleh državnosti in hoče doseči svoje cilje s sodelovanjem pri zakonodaji; dalje v prepričanju, da samo parlament, izvoljen na splošnih in direktnih volitvah, ki bi odstranil vse stanovske grupacije in privilegije, lahko ustreza delavskim željam in končno v prepričanju; da hoče delavska stranka dosledno izpeljati moralno (sittliche) idejo o državi, se ji (sc. delavski stranki) zdi, da je do uvedbe splošne in direktne volilne pravice vsaj potrebno, da se v današnjih socialnih razmerah osnujejo delavske zbornice. In v tem prepričanju delavska stranka sicer vidi v uvedbi direktnih volitev napredek in zaščito v odnosu do državi sovražnih stremljenj fevdalno klerikalne reakcije, vendar pa ugotavlja, da vlada doslej ni storila nikakršnih korakov, da bi delavski razred pripustila k sodelovanju pri zakonodaji in da še zlasti ni upoštevala peticije o uvedbi delavske zbornice. Zato bo delavska stranka naslovlila na parlament skupaj z osnutkom volilne reforme tudi zahtevo, da naj računa tudi z delavci.⁴¹ Nekaj dni kasneje je isto resolucijo sprejelo tudi graško delavstvo.⁴² Tako je delavstvo zavrnilo sodelovanje pri volitvah, kar pa ni motilo Wiesthalerja, da ne bi aktivno sodeloval na predvolilnih zborovanjih liberalne stranke.⁴³

V letu 1873 je vse bolj pojemal vpliv Oberwinderjeve struje in vedno močnejše so se pojavljale težnje, da se strankarski spor uredi in da postané gibanje spet enotno. Različna delavska društva so vodila široko zasnovano akcijo, da bi se sestal kongres stranke. Posebno aktivni so bili graški in češki delavci, ki so novembra 1873 sprejeli

³⁸ MZ, 12. 6. 1872.

³⁹ MZ, 24. 1. 1873.

⁴⁰ Steiner, n. d., str. 66.

⁴¹ MZ, 7. 3. 1873.

⁴² MZ, 12. 3. 1873; Steiner n. d., str. 66; Volkswille, št. 23, 19. 3. 1873, ki piše: Vorwärts mit Mut und Kraft, hoch die Arbeit, die alles schafft!

⁴³ Slovenski gospodar, št. 39, 23. 9. 1873, ki piše, da je bil na shodu ustavoverne stranke 24. septembra za zapisnikarja shoda izvoljen Wiesthaler.

resolucijo, v kateri so pozivali k enotnosti, miru in redu v lastni stranki ter zahtevali sklic kongresa vseh avstrijskih delavskih društev.⁴⁴ Tudi v Mariboru so se že v avgustu 1873 zavzeli za enotnost v gibanju. Na shodu v Götzovi pivnici 3. avgusta 1873 je Wiesthaler zahteval, da se skliče poseben kongres, ki naj bi sprejel program, kakršnega je zastopala Scheujeva Volkswille, to je radikalni. Za ta program sta se zavzela tudi Gregor Kautschitsch in Jakob Schäffer. Potem so govorili o posledicah borznega poloma in sprejeli resolucijo, ki jo je pred njimi že sprejelo delavstvo v Wiener Neustadtu, in ki med drugim pravi, da imajo delavci krizo za naravno posledico lahko-miselnega liberalnega gospodarjenja, za posledico, ki je združena s sistematičnim ustvarjanjem viška vrednosti na škodo delavcev, obenem pa smatrajo, da vladni ukrepi ob krizi niso bili ustrezni in sami zahtevajo: 1. parlament, izvoljen s splošno, enako in direktno volilno pravico, ki bi izglasoval zakone, s katerimi kapitalisti ne bi več mogli izkoriščati delavcev, 2. ustanovitev ljudske banke, 3. skrajšanje delovnega dne na največ 10 ur. To resolucijo je v celoti priobčila tudi Tagespost.⁴⁵ Ponovno je mariborsko delavsko izobraževalno društvo zahtevalo splošno volilno pravico na shodu 1. novembra 1873, spet v Götzovi pivnici, kjer je govoril takrat eden najagilnejših delavskih agitatorjev Tauschinsky.⁴⁶ O samem poteku shoda časniki ne poročajo, prinašajo le enoglasno sprejeto resolucijo, v kateri delavstvo zahteva volilno pravico kot svojo upravičeno in brezpogojno zahtevo, za katero se bo borilo z vsemi zakonitimi sredstvi, obenem pa zahteva, da parlament zastopa resnične interese avstrijskega ljudstva.⁴⁷

Tudi za naslednje društveno enoletno mandatno obdobje je bil za predsednika, to pot zadnjič, izvoljen Wiesthaler,⁴⁸ ostali člani odbora pa so bili izvoljeni šele približno pol meseca po izvolitvi predsednika.⁴⁹ Odbor je bil sestavljen takole: predsednikov namestnik je postal Andreas Petrič, za tajnika in namestnika sta bila izvoljena Ferdinand Hafner in Jakob Černko, za blagajnika in namestnika Josef Gleissl in Karl Pressler, za knjižničarja in namestnika Simon Jereb in Franz Pelko, za odbornike pa Karel Jäger, Sebastian Prax in Mathias Jauschek. S temi volitvami se končuje serija poročil o delovanju mariborskega delavsko izobraževalnega društva, ki jih je prinašala Marburger Zeitung. Odslej naprej so le v nekaj vrstah označeni shodi in predavanja društva, potem pa presahne tudi to. List postane glasilo nemške nacionalne stranke, v katere vode je vedno bolj uhajal tudi Wiesthaler, ki je z januarjem 1878⁵⁰ začel pisati vsakodnevne uvodnike lista, po smrti odgovornega urednika Eduarda Janschitzza pa je s 25. junijem 1882 postal tudi odgovorni urednik,⁵¹ kar je ostal do 1. decembra 1887.⁵²

⁴⁴ Steiner, n. d., str. 83.

⁴⁵ MZ, 6. 8. 1873; Tagespost 7. 8. 1873.

⁴⁶ MZ, 31. 10. 1873.

⁴⁷ MZ, 5. 11. 1873.

⁴⁸ MZ, 6. 2. 1874.

⁴⁹ MZ, 18. 2. 1874.

⁵⁰ MZ, 2. 1. 1878.

⁵¹ MZ, 25. 6. 1882.

Za delovanje v letu 1874 je zelo malo podatkov. Gotovo najpomembnejše je, da je društvo vseskozi podpiralo sklicanje delavskega kongresa, ki se je končno kljub policijskim šikanam 5. aprila 1874 v Neudörflu le začel v navzočnosti 74 delegatov, ki so zastopali nad 25.000 organiziranih delavcev.⁵³ Mariborsko društvo je na svojem shodu 15. marca (in ne 19. marca, kot meni Steiner⁵⁴) določilo, da gre v Neudörfl oziroma, kot so takrat še mislili, v Baden, Franz Wiesthaler, kot nadomestna delegata pa je izvolilo Gregorja Kautschitscha, in Josefa Gleissla.⁵⁵ Na kongres bi moral iti Kautschitsch, ker je bil Wiesthaler službeno zadržan, vendar se kongresa ni udeležil niti prvi niti drugi. Trenutno ni podatkov, kakšni razlogi so delegata zadržali, najverjetneje je bila vmes policija. Kongres je sprejel znani zelo radikalni program, ki med drugim zahteva tudi pravico narodov do samoodločbe,⁵⁶ in ki je v mnogočem bolj radikalen od hainfeldskega. V skladu z določbami kongresa je bil na Štajerskem osnovan deželni komite 18 zaupnih mož vseh delavskih in strokovnih društev, ki je tedensko zasedal od 7. maja do 2. julija, ko je na sejo vdrla policija in ugotovila, »da je to društvo najtesneje povezano z vsemi delavskimi društvi na Štajerskem in da vodi delavsko gibanje vse dežele.«⁵⁷ Udeleženci konference so bili aretirani, med njimi je bil tudi Gregor Kautschitsch, in v dneh od 14. do 24. oktobra 1874 je bil proti njim (glavni obtoženec je bil Tauschinsky) v Gradcu veleizdajniški proces.

Z neudörflskim kongresom je delavsko gibanje v Avstriji doseglo enega izmed vrhov v vijugasti zgodovini svojega razvoja. Na njem je bila prvič dana solidna osnova, na kateri bi se lahko osnovala nova močna politična stranka. To je zaslutila tudi vlada in je zato tako vneto in dosledno preganjala delavsko gibanje ter razpuščala shode, na katerih so govorili o neudörflskem programu, kmalu pa je začela razpuščati tudi društva. Poslej je delavsko gibanje potrošilo spet petnajst let časa, da je po težkih notranjih pretresih ponovno doseglo takšno stopnjo politične zrelosti, da je lahko prišlo do združitvenega kongresa v Hainfeldu ob novem letu, 1889.

II. Delavsko gibanje v Ptuju, Celju in Slovenski Bistrici

Po času nastanka drugo delavsko izobraževalno društvo na slovenskem Štajerskem je bilo ustanovljeno v Slovenski Bistrici, kjer sicer ni bilo nobenega večjega obrata, pač pa nekaj obrtnikov, ki so zaposlovali vsak po nekaj pomočnikov različnih obrtnih dejavnosti. Značaj tega društva je bolj obrtniški, nastalo je iz osebnega nagnjenja

⁵³ MZ, 1. 12. 1887.

⁵⁴ Steiner, n. d., str. 96.

⁵⁵ Steiner, n. d., str. 88.

⁵⁶ MZ, 18. 3. 1874; St LAG, Statt. Präs. 5-51/874, mariborski okrajni glavar namestništvu, št. 718, 27. 3. 1874.

⁵⁷ Steiner, n. d., str. 100;; Berchtold, n. d., str. 115-116.

⁵⁸ Steiner, n. d., str. 105-106.

njegovega predsednika urarja Preindla. Mariborskemu okrajnemu glavarstvu so trije delavci, (imena niso navedena) 30. julija sporočili, da bodo 1. avgusta imeli v kavarni Neuhold pripravljalni sestanek za ustanovitev delavsko izobraževalnega društva. Okrajni glavar je odredil, da se tega posvetovanja udeleži tudi slovenjebistriški župan.⁵⁸ Na vlogi odbora za ustanovitev društva, ki so jo poslali graškemu namestništvu 1. avgusta 1869, so podpisani: Josef Preindl urar, čevljar Franz Schnutz, hišni posestnik Franz Duflak, usnjar Magor Jeran, pek Blaž Trdina, klobučar Martin Štefanič, pek Johann Gondišneg, pek Johann Hockl, čevljarja Franz Golob, Franz Agrač, krojača Josef Juzli in Johann Schaml. Ta vloga je bila 15. avgusta zavržena, češ, da pravila ne ustrezajo. Na novi vlogi 8. septembra 1869 so fungirali kot predsednik pripravljalnega odbora Franz Sernetz (morda je bil on obsojen na anarhističnem procesu v Zagrebu maja 1884),⁵⁹ kot člani pa Josef Preindl, Johann Schaml in Josef Treslag. Ta vloga je bila 22. septembra 1869 ugodno rešena in društvo ustanovljeno.⁶⁰

Vendar pa do pravega konstituiranja društva sploh ni prišlo, kajti ko je bil 17. oktobra 1869 sklican ustanovni občni zbor dovoljenega društva, se je zbora udeležilo le 20 delavcev, pa še ti so ušli potem, ko so nekaj časa poslušali izvajanja urarja Preindla o prevzgoji delavcev. Po tem neuspehu ni Preindl, ki je bil glavni iniciator društva, sklical nobenega zborovanja več; spomladi se je preselil v Konjice.⁶¹ Pripravljalni odbor na čelu s predsednikom Sernetzom pa se je očitno še sestajal in naročil celo nekaj časopisov. To je razvidno iz poročila mariborskega okrajnega glavarja 1. novembra 1870, ki sporoča, da se je tudi ta odbor zaradi pomanjkanja in nezainteresiranosti razšel, društveno imovino »ohne allgemeinen Werth« pa je zaséglo okrajno glavarstvo.⁶² Najbrž edina politična akcija, ki jo je ta krog delavskih somišljenikov izvedel, je udeležba na prvi obletnici mariborskega delavsko izobraževalnega društva, ki jo je le-ta imel 21. septembra 1869, kamor so se bili pripeljali tudi nekateri delavci iz Slovenske Bistrice.⁶³

Poleg teh dveh društev je bilo na slovenskem Štajerskem v tem prvem obdobju osnovano samo še delavsko izobraževalno društvo v Ptujju. Ptuj je tedaj imel pretežno nemški videz. Industrije ni bilo takorekoč nobene, pač pa le nekaj manj pomembnih obrtnih delavnic. Delavsko društvo se je od vsega začetka skušalo nasloniti na mariborsko in graško društvo, vendar je v svojem delovanju čedalje bolj slabelo in končno po enem letu ugasnilo. Prvo ljudsko zborovanje so v Ptujju imeli 1. maja 1870, ko ga je sklical predsednik ustanovnega odbora in nato dovoljenega društva Franz Mahalka, ki se pa zaradi boleznih shoda ni mogel udeležiti. Po poročilu je bil shod dobro obiti-

⁵⁸ St LAG, Statt. Präs. 5/869 ver., mariborski glavar namestništvu dopis št. 1387, 30. 7. 1869.

⁵⁹ Anton Kristan, O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem do ustanovitve jugoslovanske socialnodemokratske stranke 1848—1896, Ljubljana 1927, str. 60.

⁶⁰ St LAG, Vereine und Genossenschaften, fasc. 13, št. 9768.

⁶¹ St LAG, Statt. Präs. 5/869, mariborski okrajni glavar namestništvu, št. 1936, 26. 8. 1870.

⁶² St LAG, Statt. Präs. 5/869, mariborski okrajni glavar namestništvu 1. 11. 1870, št. 2506.

⁶³ MZ, 22. 9. 1869.

skan, in poleg delavskega stanu je bilo tudi precej meščanov. Kot delegata delavskega izobraževalnega društva Vorwärts iz Gradca sta se shoda udeležila Kappauf in Heimann, iz Maribora sta prišla Wiesthaler in Zenz. Shod je otvoril Mahalkin namestnik Karl Hochreiter, za njim so govorili Kappauf o pravici združevanja na sploh in v Avstriji posebej, Heimann o pomenu in namenu delavskih društev, ob koncu je govoril tudi Wiesthaler o tem, ali lahko zaupamo državni upravi. Na shodu je bila sprejeta naslednja resolucija: »Die heutige Volksversammlung erklärt, dass nur durch die geistige Ausbildung der Arbeiter zur Selbsterkenntniss gelangt und dass es diese Ausbildung nur in Arbeitervereinen sich verschaffen kann, dass ferner die ABV stets bemüht sind, auch das materielle Wohl der Arbeiter zu fördern, wesshalb die heutige Versammlung sich dem ABV anschliesst.« Poleg tega je bil tudi izvoljen 10 članski odbor, ki naj bi pripravil pravila in priključitev k Splošni štajerski delavski invalidni in bolniški blagajni v Gradcu. Ko je Kappauf obrazložil program socialne demokracije, shod ni mogel skleniti, da ga sprejme, ker je posređoval predstavnik oblasti in to prepovedal zaradi državi nevarnih tendenc.⁶⁴ List je na koncu optimistično zapisal, da »so se udeleženci shoda razšli z zavestjo, da so postavili temelje za bolj sveže strankarsko življenje«,⁶⁵ vendar se to ni izpolnilo. Graško namestništvo je ptujsko društvo dovolilo šele čez dva meseca, 28. junija 1870. Predsednik društva je bil Richard Mahalka, njegov namestnik pa Gustav Salleg.⁶⁶ Ptujsko delavsko izobraževalno društvo je bilo najbrž eno redkih ali pa edino v Avstriji, ki je v svojih pravilih imelo paragraf, v katerem je v ciljih delovanja društva omenjeno sodelovanje in povezovanje z drugimi društvi, kar je bilo v nasprotju z zakonom o društvih. Graško namestništvo je ta paragraf prezrlo in društvo dovolilo. Takratni notranji minister Taaffe je graškemu namestniku von Kübecku poslal 29. julija 1870 vlogo, v kateri zahteva, da se pravilo spremeni. Vendar do tega ni prišlo, ker je namestnik menil, da je društvo že dovoljeno in bi ukrep s povratnim učinkom pač vrgel senco na poslovanje namestništva.⁶⁷ Po tem začetnem zagonu, če te prve akcije lahko tako imenujemo, je bilo društvo 19. julija konstituirano z imenom ABV Vorwärts in je v začetku štel 38 članov. Čez pol leta je društvo štel le še 15 članov, ptujski okrajni glavar pa je poročal tudi, da je društvo po ustanovnem občnem zboru imelo le še eno samo zborovanje in da je »dieser Verein der Auflösung nahe«. ⁶⁸ Aktov o formalnem razpustu društva ni najti, čeprav je do njega gotovo prišlo, ker je bilo 1876 osnovano novo društvo.

Drugo najpomembnejše mesto na slovenskem štajerskem za Mariborom je bilo Celje, ki je leta 1867 postalo avtonomno mesto in je po podatkih mestnega fizikata konec 1869 štel 4203 prebivalce.⁶⁹

⁶⁴ Volkswille, št. 15, 7. 5. 1870.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ St LAG, Vereine und Genossenschaften, fasc. 53, št. 4762.

⁶⁷ Prav tam.

⁶⁸ St LAG, Statt. Präs. 5-764/871, ptujski okrajni glavar namestništvu 14. 1. 1871.

⁶⁹ MZ, 27. 5. 1869.

Po Janischevih podatkih približno iz istega časa je Celje imelo nekaj industrije; oktobra 1875 je začela delati močna državna cinkarna, poleg nje je bila veletrgovina z železnino Johanna Rakuscha, Näffov parni mlin, manjša kemična tovarna, pivovarna, tovarna furnirja ter nekaj manjših obratov; ostalo so bili obrtniki.⁷⁰ Pomembnejša industrijska obrata v bližini Celja, ki sta združevala sorazmerno precej delavcev in torej nudila pogoje za razvoj delavskega gibanja, sta bila še železarna v Štorah; ki je bila v sedemdesetih letih modernizirana in preurejena, ter preboldska tekstilna tovarna, ki je po požaru 1866 ostala le še predilnica.

Celje je imelo pretežno nemško obeležje in še 1880 se je 77,3 % prebivalstva izjavilo za Nemce. Tudi nekatere sosednje občine so šele v osemdesetih letih postale slovenske. Upravni, sodni in šolski aparat, lastniki industrijskih obratov in uslužbenci južne železnice so nemštvo podpirali. Ta položaj je ostal do osemdesetih let, ko se je pomembnost slovenskega prebivalstva začela večati:

Vendar pa se delavsko gibanje v Celju ali njegovi okolici ni tako hitro organiziralo kakor v Mariboru. V literaturi (npr. Gestrin, Melik — Slovenska zgodovina, str. 178) se je doslej smatralo, pač pod vplivom Brüglja,⁷¹ da je v Celju obstajalo delavsko izobraževalno društvo že v letu 1869. Vendar doslej nisem našel vira, ki bi to mnenje potrjeval.

V šestdesetih letih je znan le primer, ko so delodajalci in rudarski uradniki skušali osnovati Berg- und Hütemänischen Verein für Südsteiermark s sedežem v Celju. Občni zbor tega nameravanega društva se je sestal 13. junija 1868 in je izvolil odbor, v katerem ni bilo niti enega delavca, pač pa med drugimi rudarski direktor v Štorah Aug. Frey ki je bil markantna oseba v zgodovini štajerskega železarstva; po rodu je bil porenški Nemeč, ki je že 1853 prišel v Štoře, kjer je ustanovil prvo nemško osnovno šolo. Leta 1869 je postal direktor Hüttenberške železarske družbe, kasneje pa še močnejše Alpine Montan Gesellschaft.⁷² Dalje so bili odborniki rudarski glavar Franz Weineck, direktor rudnika v Št. Janžu Hermann Winterhuber, upravnik hrastniškega rudnika Hermann Kaliwoda, rudarski komisar iz Celja Fr. Kammerlander, lastnik rudnika v Vitanju Ed. Mulley in rudarski zapriženec v Celju Johann Tustianyk. Ta odbor je 23. junija poslal pravila namestništvu, ki pa jih je 30. junija 1868 zavrnilo: Kasnejše vloge tega pripravljalnega odbora ni več; očitno se je torej razšel.⁷³ Namestništvo je to akcijo presoajalo tudi politično, saj je takšno društvo obstajalo za Koroško v Celovcu in za celotno Štajersko v Gradcu, torej ni bilo politično oportuno, da bi se ustanovilo posebno še za slovensko Štajersko.

Tudi poročila graškega namestništva notranjemu ministrstvu iz teh let ne govore o celjskem delavskem društvu. Iz tega sklepamo,

⁷⁰ J. A. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexicon von Steiermark*, Graz 1878, str. 81.

⁷¹ Ludwig Brügel, *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie*, II, Wien 1924, str. 294.

⁷² *Vereins Mitteilungen*, Beilage zur Österreichischen Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen, 46 Jhg., Wien 1898, str. 31.

⁷³ St LAG Vereine und Genossenschaften, fasc. 13, št. 8044/869.

da ga ni bilo, kajti tudi ptujsko in slovenjgraško izobraževalno društvo sta bili primeroma malo aktivni, vendar sta mariborskemu delavsko izobraževalnemu društvu poslali vsaj kakšen brzojav, od celjskega pa ni nikoli nič prišlo. Ob krojaški stavki v Mariboru maja 1870 so svoje zahteve mariborski krojaški pomočniki sicer poslali svojim stánovskim kolegom v Celju, vendar pa ni nikjer dokaza, da bi ti imeli svoje društvo.

Društvo je bilo ustanovljeno šele v drugi polovici leta 1873 in zanj velja Orožnova ocena, »da ni moglo prav zaživeti«. ⁷⁴ Že čez dve leti je bilo namreč razpuščeno. Graško namestništvo je novo ustanovljenemu društvu odobrilo statute 18. oktobra 1873. ⁷⁵ Pravila društva niso ohranjena; verjetno se niso mnogo razlikovala od pravil ostalih delavsko izobraževalnih društev. Ustanovni občni zbor društva je bil 16. novembra 1873 v gostilni pri »Belem volu«. O tem shodu je pri nesel zanimivo poročilo Slovenski gospodar: »Predsednik je razlagal v *nemškem* jeziku večji del *slovenskim* delalcem namen in potrebo društva. Delalcem naj se dajo *volilne pravice*; naj se čas za delo skrajša, otroci v fabrikah k delu ne puščajo; naj se loči cerkev od države (seveda: potem bo več zaslužka, bo naenkrat meso, vino; pivo, tobak — vse, vse bo potem naenkrat boljši kup; tudi zime več ne bo in poslanci se bodo potem odrekli 10 gld. dne, delalci pa politikovanju — uredn.); naj se vsi neposredni davki odpravijo, katerih delalci itak ne plačujejo. Nato govori *slovenski* neki delalec od ljubljanskega delalskega društva in pravi med drugim tole oslarijo: pred letom 1848 so delalci morali *delati* ino *moliti* (kdo jih je le k molitvi silil) zdaj pa je treba delati in pa misliti; le tako bode naš stan na višjo stopnjo omike in izobraženosti se povzdignil. Slednjič se je ustanovil odbor 6 možev. Društvo šteje 37 udov, čez mesec dni bode zopet zbor pri Senici.« ⁷⁶ Ta dopis je zelo značilen za odnos klerikalnega tabora, ki mu je predvsem za katoliško vero, delavcem sicer priznava upravičenost njihovih socialnih zahtev, toda tega njihovega težkega položaja je kriv le liberalizem. Rešitev pa je pač le v krščanskem duhu, v vzgoji, posojilnicah. Dopisnik je v tem stilu tudi končal: »Tudi mi želimo delalcem političnih pravic, posebno pa izobraževanja v krščanskem duhu. Če pa društvo s tem začinja, da nad molitvijo burke brije, je za delalce največja nevarnost, da v *takem* društvu delo izgube, človek brez vere je pa divja pošast najsi ravno mnogo na teden zasluži.« ⁷⁷ Kasneje Slovenski gospodar ni več priobčeval poročil o delavskih shodih.

O delovanju tega društva imamo primeroma malo podatkov. Zanj velja, da je bilo bolj društvo obrtnih pomočnikov kot pa delavcev; značilno je, da v svojem poročilu okrajni glavar odbornike društva imenuje »državljan«. Da društvo ni razvilo večje dejavnosti, vključilo

⁷⁴ Janko Orožen: Politični razvoj v Celju in celjski pokrajini od 1848 do 1918, CZN, nova vrsta, 7 (XLII) 1971, 2 zv., str. 221–222 (cit. Orožen, Politični razvoj v Celju).

⁷⁵ St. LAG, Statt. Präs. 5-874, dopis celjskega okrajnega glavarja namestništvu, št. 1711, 15. 6. 1873.

⁷⁶ Slovenski gospodar, št. 47, 20. 11. 1873, str. 395.

⁷⁷ Prav tam.

večjega števila delavcev in da sploh ni delovalo dlje kot samo dve leti je v dobršni meri pripisati gospodarski in predvsem finančni krizi, ki je nastopila po znanem borznem polomu na Dunaju maja 1873. leta. V teku leta 1873 so namreč vsa glavna podjetja v širši celjski okolici močno reducirala svojo delovno silo; železarna Štore, ki je bila vseskozi v slabem položaju in tik pred polomom zadolžena že za 410.000 fl., pa je sploh ustavila delo in prišla v likvidacijo. Po poročilih okrajnega glavarstva so leta 1873 obrati takole zmanjšali število delavcev: železarna v Štorah od 300 na 200 zaposlenih; Sonnenbergova rudarska družba pri Sv. Neži blizu Liboj od 80 na 60, zabukovski premogovnik, ki je špadal pod preboldsko predilnico, od 40 na 30, Žužov premogovnik — prav tako v Zabukovici — od 180 na 120 zaposlenih, Wokaunova steklarna v Rakovici pa je odpustila kar 200 steklarjev in gozdnih delavcev.⁷⁸ Kmalu sta železarna v Štorah in rudnik v Pečovju sploh ustavila delo in sta v Štorah ostala samo 1 uradnik in čuvaj obratnih sredstev.⁷⁹ Oba obrata sta 10. maja prenehala z delom. V Štorah so odpustili poslednjih 180 delavcev in 40 rudarjev. Delavci so dobili odpravnino od bratovske skladnice in društva. Nekateri so se zaposlili v kmetijstvu, drugi pa so si poiskali kruha drugod. Poročilo omenja, da so delavci te ukrepe sprejeli »klagelos« in se po odpustu mirno razšli.⁸⁰

Ob pripravljanju kongresa v Neudörflu je bilo tudi celjsko delavsko izobraževalno društvo tako kot vsa delavska društva na Štajerskem trdno na stališču sklicanja tega kongresa. Delegata v Neudörfl društvo sicer ni poslalo, pač pa solidarnostno brzojavko kongresu samemu.⁸¹ Po kongresu je društvo imelo svoj shod 14. maja 1874, kjer je predsednik Augenmüller poročal o delovanju kongresa in prebral program.⁸² Shod, ki ga je imelo društvo 17. maja 1874 v gostilni pri »Belem volu« in sta ga sklicala krojaški pomočnik Matija Hörman in čevljarski pomočnik Michael Sustainscheg, je imel namen, da se neudörflski program pojasni širšemu krogu. Udeležilo pa se ga je okrog 60 ljudi, večinoma delavcev. Na shodu so obravnavali in sprejeli načela iz resolucije neudörflskega programa 5. aprila 1874, torej zahteve po splošni volilni pravici, popolni tiskovni svobodi in svobodi združevanja, ločitvi cerkve od države, obveznem obiskovanju šole, ustanovitvi ljudske vojske, uzakonitvi normalnega delovnega dne ipd. Vsekakor pa je zanimivo, da se v poročilu ne omenja, da bi govorili kaj o načelu pravice do samoodločbe, ki jo je tudi sprejel neudörflski kongres in kar bi na tako mešanem ozemlju, kot je bilo le-to, pričakovali. Glavni govornik na shodu je bil mizar iz Podgorja pri Sevnici F. Janšek, ki je tudi tolmačil resolucijo neudörflskega programa. Okrajnemu glavarju se v poročilu zdi, da je Janšek priden obisko-

⁷⁸ St LAG, Statt. Präs. 5-58/874, celjski okrajni glavar namestništvu, št. 130, 13. 1. 1874, Jože Sorn, Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848—1918, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1968/69, str. 62—63.

⁷⁹ St LAG, Statt. Präs. 5-58/874, celjski okrajni glavar namestništvu, št. 1916, 1. 7. 1874.

⁸⁰ St LAG, Statt. Präs. 5-58/874, celjski okrajni glavar namestništvu 13. 7. 1874.

⁸¹ Steiner, str. 96.

⁸² Steiner, str. 103.

valec delavskih shodov in zborovanj, vsekakor pa »seid ihm die momentanen Schlagworte der socialistischen Richtung nicht geläufig«. Potem, ko so sprejeli resolucijo neudörflskega kongresa, so obravnavali še delovanje in namen delavskih društev. Spet je govoril Janšek in dejal, da je sicer res primarna naloga delavsko izobraževalnih društev vzgoja članov, da pa bi moralo tudi skrbeti za dvig zavesti množic. Zanimivo je, da se je tega shoda udeležil tudi poslanec deželnega zbora za Celje Forreger, ki pa je shod kmalu zapustil, ker je videl, v kakšno smer gre potek shoda. Ob koncu zborovanja je Janšek opozoril še na dejstvo, da se delavci zaman pritožujejo nad nepopolno svobodo zborovanja, saj je današnji shod izpričal, da niti obstoječih določil zakona o zborovanjih delavci ne izrabijo v dovolj veliki meri in se shodov le slabo udeležujejo.⁸³ Dne 22. novembra 1874 je celjsko društvo imelo svoj letni občni zbor, ki se ga je udeležilo le 20 udeležencev. Iz poročila je razvidno, da je društvo imelo dve sekciji: literarno in sekcijo za vprašanje gospodarstva. Izvoljen je bil novi odbor za društveno leto 1875, ki so ga sestavljali Jakob Eyer kot predsednik, Paikhard kot njegov namestnik, ostalih funkcij zaradi slabe udeležbe niso volili in iz istega razloga so sprejeli sklep, da bo odbor namesto 18 imel le še 12 odbornikov. Odborniki so postali: Korošec, Kržan, Lastanšek, Krenner, Kopal, Relivnik, Veničnig, Wračko, Pintošek, Mastnak, Jerše, Zupančič in Oblasse, ki si bodo posamezne odborove funkcije razdelili na seji odbora. Sklenjeno je bilo tudi, da bo društvo priredilo ob božiču praznovanje obletnice, vendar ni podatkov, če se je ta ideja realizirala.⁸⁴ Verjetno iz prve polovice 1874. leta je zanimiva vest, ki poroča, da je vendarle tlelo neko gibanje. To je poročilo celjskega okrajnega glavarstva namestništvu, ki pravi, da je prepovedalo shod čevljarjem, vendar je poročilo brez datuma. Shod je bil prepovedan zategadelj, ker se čevljarji hočejo priključiti delavski stranki in kažejo socialno demokratične tendence. Voditelj in glavna agitatorja sta Mosshardt in Pravdica iz Gradca, ki sta za neudörflski kongres.⁸⁵

Sredi naslednjega leta, 13. junija 1875, se je Delavsko izobraževalno društvo za Celje in okolico na svojem zadnjem shodu z dvotretjinsko večino odločilo, da se zaradi slabega obiska društvenih shodov razpusti.⁸⁶ Društvena dejavnost delavcev na celjskem področju je bila s tem že po dveh letih končana. Naslednje delavsko društvo je bilo osnovano šele čez 15 let, točneje novembra 1890.

⁸³ St LAG, Stätt. Präs. 5-51/874 celjski okrajni glavar namestništvu, dopis, št. 1282 z dne 17. 5. 1874.

⁸⁴ St LAG, Stätt. Präs. 5-51/874, celjski okrajni glavar namestniku, št. 3452, 24. novembra 1874.

⁸⁵ St LAG, Stätt. Präs. 5/875 brez datuma.

⁸⁶ St LAG, Stätt. Präs. 5/875, celjski okrajni glavar namestništvu, št. 1711, 15. 6. 1875.

Zusammenfassung

DIE ARBEITERBEWEGUNG IN DER SLOWENISCHEN STEIERMARK
VON 1870 BIS 1874

Der Gegenstand der Abhandlung ist die sozialistisch ausgerichtete Arbeiterbewegung in der slowenischen Steiermark von 1870, als der erste Arbeiterbildungsverein von Maribor verboten wurde, bis zur Mitte des Jahres 1874, als Regierungsmassnahmen die Entfaltung der Arbeiterbewegung aufgehalten wurde. Der Verfasser schildert die Tätigkeit des Arbeiterbildungsvereins in Maribor, vor allem aus politischer und in geringerem Masse aus sozialer Sicht. Auch die Stellungnahme der Sozialdemokratie in der slowenischen Steiermark zu allen bedeutenderen politischen Fragen ist miteinbezogen. Im zweiten Teil behandelt der Verfasser die Arbeitervereine in anderen Städten in der slowenischen Steiermark — in Celje, Ptuj, Slovenska Bistrica.